

ВІЙСКОВІ ПОХОДИ ПЕТРА КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО

В історії героїчних військових походів козаків першої чверті XVII ст. першочергова роль належить Петру Кононовичу Сагайдачному (Конашевичу-Сагайдачному). Саме йому належить честь створення добре підготовленої та дисциплінованої козацької армії, формування власної школи воєнного мистецтва. Гетьман Сагайдачний мав великий авторитет серед широких кіл козацтва. Згідно з висновками сучасних істориків він став воєначальником, що відіграв важливу роль у розвитку тогочасного бойового мистецтва та багато в чому випередив своїх наступників. Разом з тим в українській та зарубіжній історіографії постать героя цього нарису отримала неоднозначні оцінки.

Народився він поблизу Перемишля (ймовірно поблизу села Кульчинці біля Самбора) в 1577–1578 рр. в сім'ї православного шляхтича. Отримав добру освіту в Острозькій академії – першому навчальному закладі вищого типу у Східній Європі. За браком джерел не можна конкретно вказати, коли він з'явився у Війську Запорозькому, проте вже на початку XVII ст. він отримав гетьманську булаву.

Відтоді важливою справою він вважав організацію походів проти султанської Туреччини. Завдяки військовому таланту та хоробрості гетьмана під його керівництвом було здобуто міста Варну (1605), Очаків, Перекоп (1606). Під проводом П. Сагайдачного у 1608 – 1609 рр. було спустошено побережжя Анатолії. В 1616 р. війська гетьмана здобули Синоп, Трапезунд та Кафу.

В 1617 р. уряд Речі Посполитої розпочав війну з Московією для того, щоб заволодіти царською короною для королевича Владислава – сина польського короля Сигизмунда III Вази. У зв'язку з цим військо королевича Владислава було відправлено у похід. До нього приєдналися загоны польського геть-

мана Яна Ходкевича. Навесні наступного року об'єднане військо дійшло до Вязьми, де стало табором в очікуванні на обіцяну сеймом допомогу. Проте вона не надійшла, як і обіцяна платня. Військо Владислава було залишене напризволяще з незначною кількістю жовнірів. У цій складній ситуації польський уряд звернувся до низовиків, яких очолював П. Сагайдачний. Після того, як польський уряд погодився на низку вимог гетьмана і, зокрема, прислав йому булаву, бунчук, печатку, знамена – ознаки гетьманської влади, він розпочав підготовку до походу на Московщину.

Відкинувши польський план походу, П. Сагайдачний розробив власний. Він обрав новий, ніким не очікуваний район зосередження свого війська, і визначив шлях походу таким чином, аби непомітно підійти до Москви зі Сходу.

Українські загони мали просуватись до Москви через Путивль, Рильськ, Курськ, Лівни, Єлець, Скопин, Михайлів, Коломну, Серкісов, розставляючи довкола сторожові заслони. Військо йшло не розореним війною краєм і мало можливість забезпечувати себе харчами. Це примушувало Москву вести війну на два фронти, оскільки польські жовніри рухались із заходу – через Смоленськ і Вязьму. Українські полки відрізали росіян від таких важливих в оборонному значенні міст, як Белгород, Вороніж, Рязань, де були мобілізовані значні людські резерви, запаси зброї та продовольства. Докладні відомості про стан московського війська здобувала добре організована гетьманом розвідка. Таким чином, у травні 1618 р. козацький загін у складі чотирьох тисяч війська спустошив околиці Калуги і підійшов до Москви.

Головні сили українського гетьмана у складі 20-тисячного війська вирушили, коли настало літо і стало можливим просування низиною та болотистою місцевістю. Значні бої П. Сагайдачний розпочав з Путивля, захопивши це місто. 29 червня війська під командуванням гетьмана здобули Лівни, спаливши це місто і знищивши тут залогу. Згодом гетьман захопив після кількадечної облоги Єлець, після чого було взято у полон 20 тис. чоловік.

Тим часом війська королевича Владислава перебували під Вязьмою і лише 2 липня того року він вирушив з табору і оточив місто Можайськ. В цьому часі було отримано допомогу від сейму. Тепер військо королевича нараховувало 25 тис. Проте

воно не виявляло значної активності й залишалось під містом до серпня.

28 липня Владислав отримав звістку про виступ П. Сагайдачного, після чого польське військо вирушило у похід, так і не взявши Можайськ. Під Звенигородом відбулась зустріч королевича з посланцями українського гетьмана, де було вирішено про об'єднання козацького і польського війська в Тушино під Москвою наприкінці серпня. Тим часом один із загонів Сагайдачного на чолі з Михайлом Дорошенком пішов окремо від головних сил. Він захопив міста Лебедин, Скопин, Данков, Рязьк і дійшов до Переяслава.

Гетьманські полки, після вже згаданого захоплення Єльця, вирушили у напрямку до Шацька. На цьому шляху перед головними силами гетьмана стояло завдання здобути Михайлів. Наслений пункт був взятий в облогу, що тривала близько 10 днів. Лише стрілами вдалось підпалити дерев'яні оборонні споруди Михайлова.

Проти Сагайдачного цар вислав рать під керівництвом князя Д. Пожарського до міста Серпухов, проте князівські ратники при першій сутичці з козаками розбіглись. Замість Д. Пожарського був призначений князь Г. Волконський. Він отримав наказ отаборитись в Коломні й не допустити гетьмана до переправи через р. Оку. Проте Сагайдачний оминув місто і переправився через Оку вище міського поселення. 17 вересня він був вже у Бронниціях. Згодом козацьке військо дійшло до Донського монастиря неподалік від Москви. Зі столиці виступили бояри зі всією раттю на чолі з боярином Бутурліним. Проте гетьман раптовим ударом розгромив ворога. Залишки московського війська втекли до Москви. Українські війська перейшли під Тушино, де 20 вересня 1618 р. з'єднались з військом королевича Владислава за 7 верств від Москви. Окремі загони запорожців захопили міста Ярославль, Переяславль, Романів, Каширу, Касимів.

Здобувши багато укріплених міст і фортець, в кінці 1618 р. Сагайдачний став під Москвою. Тим часом королевич Владислав розпочав переговори. Тому під час московсько-варшавських перемовин гетьман зі своїми загонами відійшов до Коломни, яку здобув. Він захопив також Серпухов та Калугу і отаборився в очікуванні результатів переговорів.

Загроза подальших військових акцій П. Сагайдачного змусила російський уряд погодитись на польські умови і підписа-

ти 11 грудня 1618 р. в селі Деуліно перемир'я на 14,5 років. Москва також поступилась Смоленською та Чернігово-Сіверською землями. Таким чином, російсько-польська війна 1617–1618 рр. засвідчила високий рівень воєнного мистецтва українського козацтва. Завдяки гетьману військова розвідка козаків досягала високого рівня розвитку. Представники козацької розвідки постійно постачали гетьмана важливою інформацією із стратегічно важливих місць. Одним із відомих сьогодні був поручник Забузький-Волосовець.

За гетьманування П. Сагайдачного великого значення набула переважаюча у війську піхота, що відповідало тогочасним вимогам європейського воєнного мистецтва, коли піхота вважалась головним родом війська, а кінноті та артилерії відводилась допоміжна роль.

У козацькому війську гетьмана великого значення набула вогнепальна зброя (мушкети, гармати). Особливості ведення бою вимагали від запорожців високої майстерності в застосуванні мушкетно-артилерійського вогню. Власне українська піхота в першій чверті XVII ст. мала на озброєнні найсучасніші мушкети з ударно-кремінним замком. Дальність стрільби козацького мушкета того часу досягала 230 м. Козаки в цьому часі використовували різні рушниці: карабін (полегшений мушкет), бандолет (вкорочений мушкет) та мисливська рушниця – аркебуза; з'явилися пістолі.

В основу тактики козацького війська були покладені рішучість у бою та раптові напади. Запорожці завжди прагнули якнайшвидшого зіткнення у рукопашному бою. Козацтво успішно проводило не лише оборонні військові дії, але й наступальні.

Чисельність українських збройних сил доходила до 40-50 тис. козаків. За джерелами 1621 р., П. Сагайдачним була створена важка польова артилерія, яка могла нараховувати близько 30 гармат.

Можна впевнено стверджувати про те, що П. Сагайдачний щоразу готував власний план підготовки до війни, в рамки якої входило блокування комунікацій та стратегічних об'єктів у районі військових дій; проведення серії нападів перед генеральною битвою з метою виснаження або введення в оману супротивника.

В кінці 1620 р. почали надходити на Запоріжжя повідомлення про підготовку Туреччини до війни з Річчю Посполитою. З

початку 1621 р. на Переяславщині, Київщині, Брацлавщині, Волині почали формуватись козацькі полки. Особливо активно цей процес проходив на Запоріжжі. Весною 1621 р. передові турецькі війська розпочали переправу через Дунай. В цей час українське козацьке військо було фактично готовим – повністю забезпечене рушницями, порохом, свинцем та необхідними для війни речами.

Героїчна битва біля Хотина у 1621 р. українських козацьких полків і польських військ проти турецько-татарських військових сил, що відома в історії як Хотинська війна, відіграла визначну роль у долі європейських народів, оскільки Османська імперія прагнула загарбати українські та польські землі.

1 вересня польська армія розташувалась біля Хотинської фортеці. Місцевість біля польського табору мала природні укріплення і була труднодоступна для ворога. Фронтом табір був спрямований на захід і південний захід, а з тилу прилягав до Хотинської фортеці і берега Дністра. Тобто, очевидними були перевани польського табору. Того ж 1 вересня козацькі полки наблизились до польського табору, але з польським військом не об'єднались – спорудили свій табір окремо, обнісши його глибокими ровами і високими валами. Правим крилом польського війська командував Любомирський, а лівим – Ходкевич, попереду були розташовані козацькі полки. Місце розташування останніх фактично було найбільш небезпечним.

Турецька армія прибула під Хотин (на відстань 7 км від міста) 2 вересня. Вона налічувала 200 тис. Крім того, 50-тисячну орду привів кримський хан Джанібек-Гірей. Основна ударна сила турецьких військ була спрямована проти козацьких полків, адже від перемоги над ними залежав успіх війни. Таким чином, 3 вересня 1621 р. турецька армія спробувала рішучим наступом розгромити козацьке військо, а татари атакували польський табір, зазнали великих втрат і відступили. Козаки почали їх переслідувати і дійшли майже до табору султана. Наступного дня розпочався контрнаступ турецької армії. Після того, як козаки перейшли у наступ, турецьке військо охопила паніка, а командування втекло. Турецька армія втратила близько 20 тис. вояків. 8 вересня, отримавши поповнення 160 тис. воїнів, турецька армія розпочала генеральний наступ, проте султанським військам довелось відступити. З 10 вересня ситуація почала змінюватись на краще – українські полки перейшли до

постійних наступальних дій. 12 вересня Сагайдачний завдав сильного раптового удару по ворогові на флангах і в центрі. Пасивні дії поляків перешкодили козацькому ватажку завершити розгром ворожих сил. Це дозволило Осману II відновити свої бойові сили. 28 вересня запорожці провели останній у цій кампанії наступ на турецькі позиції, зламали опір противника і змусили його панічно тікати. Втрати турків становили близько 10 тис. вбитими. Вже 2 жовтня Осман II попросив миру. 8 жовтня 1621 р. між державами було підписано мирний договір, за якими встановлювався кордон по Дністру. Туреччина і Кримське ханство зобов'язувались не чинити грабіжницьких нападів на Україну та Польщу. Власне Хотинська битва 1621 рр. була однією з найбільших воєн у середньовічній Європі. У ній брало участь з обох сторін близько 350 тисяч чоловік.

Военно-морське мистецтво запорожців набуло якісно нових рис за часів гетьманування П. Конашевича-Сагайдачного. В кінці XVI ст. козаки організовували щорічно морські походи, тому Османська імперія втратила повний контроль над Чорноморським басейном. На початку XVII ст. запорожці продовжили здійснювати успішні морські походи. Так, у 1603 р. козаки здійснили похід на Крим, пізніше – на околиці Ізмаїла. Влітку 1606 р. турецькі міста чорноморського узбережжя – Кілія, Дунаї та Акерман (Білгород) стали об'єктом морських походів козаків. Вони захопили десять турецьких галер з екіпажем, крамом і худобою та звільнили невільників. Однією із яскравих сторінок козацької звитяги стало здобуття у тому ж 1606 р. неприступної фортеці та міста-порту – Варни, внаслідок чого ворог зазнав великих втрат. У березні 1607 р. добре оснащений великий турецький флот вийшов у Чорне море, щоб протистояти козакам. Однак під Очаковом козацькі чайки розігнали десять турецьких сторожових кораблів. У жовтня 1607 р. козаки здобули Перекоп.

У 1609 р. запорожці на 16 чайках увійшли в гирло Дунаю, захопили й спустошили населені пункти на його берегах – Кілію та Ізмаїл. У 1612 р. шістьдесят козацьких чайок здійснили вдалі походи на ворожі укріплення – Гльозів, Бабадаг, Варну і Месембрій.

У 1613 р. запорожці знову двічі ходили Чорним морем. Походи на Чорноморські міста Криму завершилися переможно. Війська П. Сагайдачного завдали значної шкоди татарам. Сул-

тан Ахмет I відправив турецьку ескадру до гирла Дунаю, аби перешкодити відступу козацької флотилії. Проте блискавичний напад останніх дав змогу їм захопити чимало турецьких допоміжних суден і шість великих військових галер.

У липні 1614 р. козаки сорока чайками через Чорне море здійснили похід під Трапезунд. Тут вони напали на фортецю Синоп та її околиці, а всі трофеї винесли до чайок та вивезли.

1615 р. козаки на 80 чайках підійшли до Константинополя, де концентрувалось близько 30 тис. війська. Низовики спалили столичні порти. Султан дав наказ наздогнати запорожців, проте козам вдалось благополучно повернутись на Запоріжжя.

Навесні 1616 р. дві тисячі козаків на чолі П. Конашевичем-Сагайдачним у Чорному морі прийняли бій з 14-тисячною турецькою ескадрою під командуванням Алі-паші. У результаті розгрому останніх до рук козаків потрапило 15 галер і 100 допоміжних суден, частину яких потопили. Після цього Сагайдачний скерував своє військо до Кафи. Козаки визволили велику кількість українських бранців.

Восени 1616 р. відбувалось військово-морське протистояння між козаками та турками, внаслідок чого були втрати з обох сторін.

Уже в 1619 р. султан звернувся до короля польського з договором, серед пунктів якого було передбачено знищення запорозького флоту і видачу Сагайдачного, на що поляки не дали згоди. У березні 1620 р. чайки підійшли до Кінбурну, де було спалено одну галеру, звільнено полонених. Повернення значної кількості бранців надавало великого авторитету та слави П. Конашевичу-Сагайдачному. Досить відчутних втрат козацький флот завдавав ворогу у пониззі Дніпра, в районі Очакова, Тузли, Каракермена та ін. Як переконливо довели О. Гуржій та В. Корнієнко, основними рисами воєнно-морського мистецтва на той час були:

- рішучість та активність дій, раптовість;
- висока маневреність та мобільність;
- швидка і більш-менш точна оцінка ситуації;
- ретельна підготовка удару;
- сувора військова дисципліна;
- уміння вести бій незалежно від кількості противника;
- високий морально-психологічний дух запорожців.

Таким чином, українське козацтво часів П. Конашевича-Сагайдачного зробило значний поступ у розвиток українського мореплавання, уроки якого використовувалися впродовж багатьох століть. Завдяки П. Конашевичу-Сагайдачному козацькі загони вдалось перетворити на чітко організоване військо. Головною запорукою блискучих успіхів січовиків у війнах першої чверті XVII ст. стало вміле поєднання традиційних народних форм ведення бою з окремими досягненнями тогочасного європейського воєнного мистецтва. Можна без перебільшення стверджувати про воєнний талант гетьмана, про що засвідчили походи, керовані ним.

Питання для самоконтролю:

1. Які причини та передумови російсько-польської війни 1617–1618 рр.?
2. Назвіть умови Деулінського миру.
3. Яка роль вогнепальної зброї у війську П. Конашевича-Сагайдачного?
4. Визначте роль козацьких військ у Хотинській війні 1620–1621 рр.
5. Охарактеризуйте військові здобутки П. Конашевича-Сагайдачного.

Література:

1. Апанович О. М. Гетьмани України і кошові атамані Запорозької Січі / О. М. Апанович. – К. : Либідь, 1993. – 228 с.
2. Василенко Г. А. Хотинська війна (з історії боротьби українського народу проти турецько-татарської агресії кінця XVI – початку XVII ст.) / Г. А. Василенко. – К. : Рад. школа, 1960. – 100 с.
3. Гуржій О. І. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний / О. І. Гуржій, В. В. Корнієнко. – К. : Україна, 2004. – 192 с.
4. Гуржій О. Воєнне мистецтво гетьмана Петра Сагайдачного / О. Гуржій, В. Корнієнко. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. – 83 с.
5. Сас П. М. Запорозжці у польсько-московській війні наприкінці Смути 1617–1618 рр. / П. М. Сас. – Біла Церква, 2010. – 512 с.
6. Сас П. М. Хотинська війна 1621 року / П. М. Сас. – К. : Ін-т історії, 2011. – 520 с.